

II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'undan Manzaralar: Francis Marion Crawford'un "Constantinople" Seyahatnamesi ve Türk İmajı

Scenes of Istanbul in the Period of Abdulhamid II: Francis Marion Crawford's Travel Book of "Constantinople" and the Turkish Image

Hüseyin Hilmi Aladağ*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

hhilmialadag42@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5317-5777

Başvuru / Submitted :

31 Ağustos 2022

Kabul / Accepted :

1 Ekim 2022

DOI: 10.21021/osmed.1169368

Atıf/Citation:

Aladağ, H. H. " II. Abdülhamid

Dönemi İstanbul'undan

Manzaralar: Francis Marion

Crawford'un "Constantinople"

Seyahatnamesi ve Türk İmajı".

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları

Dergisi, 15 (2022): 58-78.

Öz

Seyahatnamelerde arşiv belgelerinden elde edilemeyecek bazı tarihî bilgiler bulunabilir. Tarih ve tarihçi için insan-zaman-mekân unsurları asıldır. Francis Marion Crawford'un 1895 tarihinde yayımlanan Constantinople adlı seyahatnamesi yazarın yaşamı boyunca kaleme almış olduğu ellinin üzerinde eserinden beki de en az bilinenidir. Yerli ve yabancı akademik literatürde yazar ve seyahatnamesini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Seyahatnamenin yazarı neredeyse on beş farklı lisanda akıcı bir şekilde konuşabilen ve yazabilen bir entelektüeldir. II. Abdülhamid dönemi İstanbul'una dair sosyo-kültürel bakımdan çok değerli bilgiler veren bir seyahatnamedir. Seyahatnamenin muhteviyatında İstanbul tarihi, şehrin tarihî ve kültürel atmosferi, müesseseleri, sanat ve sanat eserleri, sosyal dokusu, iktisadi vaziyeti, coğrafi durumu, demografisi gibi temel anlatılara özlü bir biçimde yer verilmiştir. Belki de seyahatnamenin en kıymetli haiz unsuru ve kuvvetli tarafı "şehir manzaralarının" "insan manzaralarını" içerecek derinlikte ele alınmasıdır. 19. Yüzyıl İstanbul'unda "gündelik hayatın" da her cephesiyle akıcı ve teknik bir üslup kullanılarak aktarıldığı görülür. Crawford İstanbul'da kaldığı müddetçe Osmanlı "millet sistemi" bağlamında "İstanbul insanını" merkeze alarak gezdiği, gördüğü, tecrübe ettiği pek çok olay ve durum hakkında seyahatnamesinde ilginç analizler yapmıştır. Seyahatnamenin odağında "şehrin sahibi Türkler" yer alsın da şehirde yaşayan Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin hayatlarının sosyal, kültürel ve ekonomik bir panoraması çizilir. Çalışmada doküman inceleme yöntemi ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul, Seyahatname, II. Abdülhamid, Francis Marion Crawford.

Abstract

Travel books may contain some historical information that cannot be obtained from archival documents. For history and historian, human-time-space elements are essential. Francis Marion Crawford's travel book, Constantinople, published in 1895, is perhaps the least known of the more than fifty works written by the author during his lifetime. No study has been found in the domestic and foreign academic literature dealing with the author and his travel book. The author of the travelogue is an intellectual who can speak and write fluently in almost fifteen different languages. It is a travel book that gives very valuable information about Istanbul in the period of Abdulhamid II in socio-cultural terms. In the content of the travel book, basic narratives such as the history of Istanbul, the historical and cultural atmosphere of the city, its institutions, art and works of art, its social texture, economic situation, geographical situation, and demographics are included in a concise manner. Perhaps the most valuable element and strength of the travelogue is that it deals with "cityscapes" in a depth that includes "human landscapes". It is seen that "everyday life" in 19th century Istanbul is conveyed by using a fluent and technical style with every aspect. During his stay in Istanbul, Crawford made interesting analyzes in his travel book about many events and situations that he traveled, saw and experienced by putting the "people of Istanbul" in the center in the context of the Ottoman "millet system". Although the focus of the travelogue is the "Turks who own the city", the social, cultural and economic panorama of the Greeks, Armenians and Jews living in the city is also given. In the study, document review method and content analysis technique were used.

Keywords: Ottoman Empire, Istanbul, Travelogue, II. Abdulhamid, Francis Marion Crawford

Giriş

*Sana göz koymayan ey şehir
Kaldı mı Ur'dan Uruk'tan beri...
İsmet Özel*

Avrupa'da tarihi oldukça geriye götürülebilecek olan oryantalist çalışmalara eşlik eden seyahatname yayıncılığında uzmanlaşmış; bu sahada faaliyet gösteren yayınevleri bulunmasına rağmen; Türkiye'de bu manada tesis olunmuş hususi bir müessese yoktur. Ancak giderek bu türden eserlere olan rağbetin artmasıyla seyahatname türü eserler yayınevlerinin kataloglarında yerlerini almaya başlamışlardır. Yıllık yayınlarının bir kısmını seyahatnamelere ayıran, araştırmacıların ve seyahatname okumayı seven okuyucuların takip ettiği yayınevlerinin sayısı giderek artmaktadır. Coğrafyamızı konu edinen bu seyahatnamelerin ekseriyeti payitaht İstanbul orijinlidir. İstanbul'un 2010 senesinde Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi sebebiyle, şehir tarihi kapsamında, tarihin muhtelif dönemlerinde yazılmış İstanbul seyahatnameleri tekrar gündeme gelmişti. Hemen peşi sıra Avrupa Konseyi'nin Evliya Çelebi'yi "insanlığa yön veren önemli kişilerden biri" olarak kabul etmesi ve UNESCO'nun 2011 senesini meşhur seyyah Evliya Çelebi'nin velayetinin dört yüzüncü sene-i devriyesi münasebetiyle "Evliya Çelebi Yılı" ilan etmesi seyahatnamelere olan alakayı daha da ziyadeleştirmişti.¹

Seyahatnamelere "seyahat intibaları" da denilebileceğinden bu eserler genellikle seyyahlar için yabancı bir ülkenin, yabancı olunan bir şehrin anlatıdır. Dolayısıyla kendilerine ilginç gelen, dikkat çeken, farklı buldukları hususların öncelenecek yazılması tabiidir.² Seyahatnamelerin önemli işlevlerinden biri de "bilgi ve kültür aktarımı" yapmalarıdır. Bilişim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin görece sınırlı olduğu dönemlerde bu ihtiyacın karşılanmasında kısmen seyahatnamelerin de payı olduğu söylenebilir. Seyyahlar; gezip gördükleri, keşfettikleri "yeni" mekânları, insanları, gelenekleri, inançları, coğrafi özellikleri, tarihî ve sosyal dokuyu eserlerine taşımışlardır. Artık seyahatnameyi okuyan bir "diğeri" için de "yenidünyaların" kapısı böylece aralanmış olur. Seyyahlar kaleme aldıkları seyahatnamelerinde genellikle bölgenin tarihi arka planına, coğrafi özelliklerine, iklim özelliklerine, demografik durumuna, ulaşım ve barınma imkânlarına, tarihi eserlerine, sosyo-kültürel vaziyetine ve aktüel hayatın detayları içinde pek çok renkli durumlara bilhassa yer vermişlerdir.³ Seyahatnameler; birbirinden farklı amaçlar için de yazılmış olabilmektedir. Genellikle yabancı olana "aşına" olabilmek ve "keşfetmek" temel motivasyonu oluşturmuştur. Bu merak duygusuna muhtelif alanlarda araştırma yapan araştırmacılar, sanatçılar, kâr etme peşinde ticaret erbabı, görevlendirilmiş diplomatlar ve din görevlileri, askeri temsilciler v.s eklendiğinde çok farklı bakış açılarını içeren seyahatnameler yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Diplomatlar, elçi ve konsoloslar, misyonerler, tüccarlar, askerler, hacılar, sanatkârlar ve bilim insanları gibi cemiyetin farklı gruplarından insanlar seyahatnamelerini bazen bir siyasi vazifeyi ifa ederken, bazıları tutsak düştüklerinde, ticaret mallarına müşteri ararken, kimileri gizli bir ajandayla casusluk yaparken, kimileri kutsal yolculuğa çıkmışken ve bazen de endemik bir bitkinin peşindeyken yazmışlardır. Bu bakımdan Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine dair boşlukların doldurulmasında seyahatnameler ihmal edilemeyecek kaynaklardır. Zira seyahatnamelerde Osmanlı sosyo-kültürel ortamı ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır.⁵

¹ Nida N. Nağçacı, "İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16 (2010): 544.

² Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (Ankara: TTK, 2011) 24–25.

³ Ali Rıza Özuygun, Şefika Yapıcı, "Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak'ın Hac Seyahatnamesi," *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I (2014): 36–74.

⁴ Fatih Aynacı, "XIX. Yüzyılın İki Gezginini, Théophile Gautier ve Hayrullah Efendi'nin Seyahatnamelerinde Paris ve İstanbul'a Karşılıklı Bakış," *SEFAD*, 41 (2019): 20.

⁵ Yaşar Öcal, "XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi", *Akademik Bakış Dergisi*, 51 (2015): 51.

“...Türkiye’de 1980’li yıllara kadar Osmanlı sosyal tarihinin kaynağı olarak seyahatnamelerin değerlendirilmesi oldukça ihmal edilmiş bir araştırma alanıydı. Bu konuda ilk çalışmaların da Batılı tarihçiler tarafından yapıldığını da belirtmek gerekir. Mantran ve Lewis’in çalışmaları karşılaştığımız ilk örneklerdendir. Bunun yanında her ne kadar akademik çalışmalar olarak nitelendiremezsek de popüler nitelikte Türkiye ile ilgili bazı seyahatnamelerin yayımlandığını da görmekteyiz. Tercüman 1001 Temel Eser Serisinden Lady Montagu’nün Türk Mektupları, Jean Thevenot’nun 1655-1656’da Türkiye, G. W. Frederick Howard’ın Türk Sularında Seyahat, Edvard Raczynski’nin 1814’te İstanbul’dan Çanakkale’ye Seyahat, Ubucini’nin 1855’te Türkiye ve bunların yanında Olivier’in Türkiye Seyahatnamesi gibi eserlerin bu yıllarda kısa tercümeleri yapılmış ve yayınlanmıştır... Türkiye’de yabancı seyahatnameler üzerine olan ilginin önemli göstergelerinden biri de 1985 yılında Eskişehir’de düzenlenen I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu’dur. Batı’daki Türk imajının oluşumunda Batılılar tarafından yazılan seyahatnamelerin oldukça belirleyici rolleri olmuştur. Sempozyumda bu konular üzerinde durulmuş ve seyahatnamelerin buradaki rollerine dair tespitler yapılmıştır.”⁶

Devlet-i Âliye’de şehirlerarası seyahat yapabilmek için *mürur tezkeresi* olarak adlandırılan geçiş belgesi/yol izni almak gerekmektedir. Yabancı bir seyyah, 18. ve 19. yüzyıllarda bu geziyi yapabilmek için ilgili devletin elçilikleri kanalıyla, “seyyahın kişisel bilgilerini, gezi amacını” v.s bildiren dilekçenin hazırlanmasını da içeren bir dizi prosedürü yerine getirmek zorundaydı. Hakkında tahkikat yapılan seyyah için izin çıkarsa elçilikten alınmış belgenin yanı sıra sadareten gelen bu izin tezkeresi ile seyahatine başlayabilmekteydi. Seyahat boyunca farklı menzillerde yetkili kişiler bu belgeleri kontrol edebilirlerdi. Devlet-i Âliye diğer devletlerdeki uygulamalara koşut 14 Şubat 1867’de *Pasaport Odası Nizamnamesi* hazırlamıştır. Nizamnameye göre bir yabancı, Osmanlı ülkesine girebilmek için nizamnamede belirtilen şartlarla bir pasaport sahibi olmalıdır. Ülke içinde seyahat için ayrıca “yol izni” belgesi yani bir nevi “iç pasaport” yine de ayrıca talep edilmekteydi.⁷ 18. ve 19. yüzyıllarda sayısal olarak seyahatnamelerde ciddi artış olduğu müşahade edilmektedir. 18. yüzyılın sonunda sömürgecilik faaliyetleri ve ardın sıra gelen rekabet sebebiyle de Şark’a yapılan seyahatler artmıştır. Şarkiyatçılık eksenli kaleme alınmış ciltlerce seyahatname “öteki” olarak kabul edileni tanıma, anlamlandırma ve etiketleme çabalarının mahsulüdür. Umumiyetle şarkiyatçılık faaliyetlerinin tüm kollarından ele geçirilen malumat artık 19. yüzyılda zirve yapan kolonyal ve sömürgeci düzenin inşasındaki harçtır. Avrupalı seyyahların Doğu’yu sistematik olarak araştırmaları beraberinde her alanda sistematik hegemonyayı ve istismarı intaç etmiştir. 19. yüzyılda endüstri devrimi ve makineleşmenin getirdiği demiryolu ağları ve deniz aşırı gidebilen gemilerle ulaşım imkânlarındaki değişim hız ve konfor getirerek seyahat koşullarını dönüştürmüş, Doğu-Batı arasındaki temas farklı bir ivme kazanmıştır.⁸

İstanbul’un günümüze kadar tarihinin hemen her döneminde cazibe merkezi olabilmesi kuşkusuz coğrafi, tarihi, sosyal ve kültürel pek çok kendine has kadim özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hemen her meslekten türlü inanışlarda farklı milletlerden seyyahlar birbirlerinden çok farklı amaç ve niyetlerle “istisnai uzun bir tarihi hafızaya” sahip olan müstesna şehir İstanbul’a gelmişlerdir. Osmanlı son dönem İstanbul seyahatnameleri denilince hemen akla ilk gelen seyyahlar; Edmondo de Amicis, Blasco İbanez, Hans Christian Andersen, Pierre Loti, Ernest Hemingway gibi isimlerdir.⁹ *Constantinople* seyahatnamesini kaleme alan Francis Marion Crawford da 19. yüzyıl sonlarında İstanbul’a gelen seyyahlardandır.

⁶ Özgür Yılmaz, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2 (2013): 591–592.

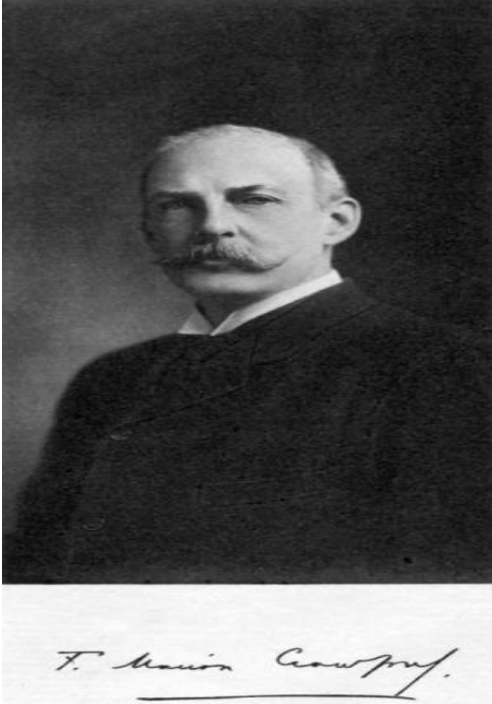
⁷ Nalan Turna, “Osmanlı İstanbul’unda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi,” *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri Kitabı* Edt. F. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kültür Yay., 27–29 Mayıs (2014): 389-403.

⁸ Özgür Yılmaz, a.g.m., 590.

⁹ Nida N. Nalçacı, a.g.m., 523.

1. Francis Marion Crawford

Francis Marion Crawford (1854–1909), yakın Amerikan tarih ve edebiyat literatüründe artık çokça anılan bir yazar olmamasına rağmen, kendi zamanında popülerdi ve Henry James'in¹⁰ güçlü bir rakibi olarak kabul edildi. Aslında bir yazar olarak Crawford, satış ve popülerlik açısından James'i geride bırakmıştı.¹¹ Hem James hem de Crawford, iki tür kurmacaya büyük önem verdiler: “uluslar arası” ortamlara sahip masallar ve “doğüstü” hikâyeler. Crawford'un çalışmaları bir asır sonra yeniden keşfedildi. 2009'da, ölümünün 100. yıldönümü vesilesiyle, *Centro Studi e Ricerche Francis Marion Crawford*'un çalışmalarını anmak için Antonino De Angelis başkanlığında uluslararası bir sempozyuma ev sahipliği yaptı.¹²

Resim 1: Francis Marion Crawford*

Francis Marion Crawford, 2 Ağustos 1854'te İtalya'nın Toskana bölgesinde Bagni di Lucca'da; Louise C. Ward ve tanınmış bir Amerikalı heykeltıraş olan Thomas Crawford'un çocuğu olarak dünyaya geldi. Amerika'nın milli marşından sonra gelen Cumhuriyete adanmış patriyotik *The Battle Hymn of the Republic* askeri marşının Amerikalı meşhur şairi ve yazarı Julia Ward Howe'un da yeğeniydi. Eğitimi ilk olarak New Hampshire'da St Paul's School'da başladı. Ardından Cambridge Üniversitesi'nde; Heidelberg Üniversitesi ve Roma Üniversitesi'nde devam etti. 1879'da Crawford, Sanskritçe öğrenmek için Hindistan'a gitti ve kendisine aniden teklif edilen *The Indian Herald* gazetesinin baş editörlüğünü üstlendi. 1881 senesinde Harvard Üniversitesi'nde Sanskritçe çalışmalarına devam etmek için Amerika'ya döndü. Bu dönemde Boston'da Julia Teyzesinin evinde ve amcası Sam Ward ile birlikte kaldı. Ailesi, onun iş bulma umutları konusunda endişeliydi. Bir bariton olarak şarkı söyleme kariyeri reddedildikten sonra yazmaya teşvik edildi. Aralık 1882'de *Mr. Isaacs: A Tale of modern India* adlı ilk romanı edebiyat dünyasında yazılan olumlu eleştirilerle hızla dikkatleri üzerinde topladı. F. Marion Crawford çok dilliydi (*polyglot*). Aralarında İngilizce, İtalyanca, Grekçe,

¹⁰ Henry James 1843 yılında New York'ta doğmuştur. O döneminin meşhur yazarlarından biri olmuş; kaleme aldığı onlarca çalışma içinden, eleştiri yazıları, romanlar ve kısa hikâyeleriyle adından söz ettirmiştir. H. James ailevi imkânlarının geniş olması sebebiyle daha küçük yaşlarda Ralph Waldo Emerson ve William Makepeace Thackeray gibi ünlü edebiyatçılarla tanışmıştır. Henry On iki yaşına geldiğinde ailesiyle birlikte Avrupa'ya seyahat etmiş, Paris ve Londra gibi çeşitli şehirleri gezmiştir. 1862 senesinde Harvard Hukuk bölümüne kaydolmuş fakat bir müddet sonra okulu bırakmıştır. Aslında James hukuktan ziyade edebiyata ilgiliydi.

“A Tragedy of Horror” (Korkunun Trajedisi) adlı kısa öyküsünün basılmasıyla yazarlık kariyeri başlamıştı. Yazarlık kariyeri boyunca James toplamda on roman, on kısa roman, yüz yirmi öykü, dokuz oyun ve dört yüz elli makale kaleme almıştı. Eserlerinin çoğunda Avrupa'nın Amerikan toplumu üzerindeki muhtelif etkilerini konu almıştır. Nobel edebiyat Ödülüne defalarca aday olarak gösterilmiştir. Bkz. H. Karavin Yüce, “Henry James'in *Beast in the Jungle* adlı kısa romanının Türkçeye yapılan çevirilerinin karşılaştırılması,” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21 (2020): 993.

¹¹ İtalyan bir yazar olan ve aynı zamanda ölümünün 100. yıl dönümünde Crawford'u anma etkinlikleri direktörü de olan Antonino De Angelis sempozyumun açılış konuşmasında şöyle ifade etmiştir: “Crawford, zamanında o kadar çok satan bir yazardı ki, yayınevi Macmillan ona Manhattan'da bir kat kiralamak için çok paralar ödedi”. Bkz. “Francis Marion Crawford,” son güncelleme 29 Temmuz, 2022, <https://luminosityitalia.com/pages/Francis-Marion-Crawford.html>.

¹² Taeko Kitahara, “Framing the Supernatural: Henry James and F. Marion Crawford,” *The Japanese Journal of American Studies*, 17 (2006): 183.

* “Francis Marion Crawford,” son güncelleme 29 Temmuz 2022, https://www.catholicity.com/encyclopedia/c/crawford, francis_marion.html.

Almanca, Urduca, Fransızca, Sanskritçe gibi dillerin olduğu yaklaşık on beş lisanda akıcı bir şekilde konuşup yazabiliyordu.

Aralarında Türkçenin de olduğu diğer birçok dilde de kolayca sohbet edebiliyordu. Ekim 1884'te Amerikalı General Hiram Berdan'ın kızı Elizabeth Berdan ile İstanbul'da evlendi. Edebi kariyerini devam ettirmek ve Elizabeth ile kalıcı bir ikametgâh temini için İtalya'ya döndü. Sant'Agello'da bugünkü meşhur adıyla *Villa Crawford*'u satın aldı. 1890'ların sonlarında tarihi eserlerini yazmaya başladı. 1895 senesinde bizzat gezerek, inceleyerek, gözlemleyerek İstanbul'u pek çok veçhesiyle yazdığı "*Constantinople*" nedense çok bilinmeyen bir seyahatname olarak kaldı.¹³ Sonrasında Roma ve Venedik orijinli tarih çalışmalarına yöneldi. *Ave Roma Immoralis* (1898), *Rulers of the Souths* (1900) ve *Venetian History* (1905) eserlerini kaleme aldı. 1887 tarihinde yazdığı *Saracinesca*'yı 1889 tarihinde yazdığı *Sant' Ilario*, 1892'de *Don Orsino* ve 1897'de *Corleone* adlı eserleri izledi. Bu dörtlemesi Sicilya mafyasının literatüre girişinin ilk büyük örneği olmuştur. Bu bakımdan Mario Puzo'nun eserinden uyarlanan *The Godfather* film serisinin de aslında ilham kaynağı pekâlâ sayılabilir. F. Marion Crawford, kamusal yaşamında her zaman kendini bir Katolik olarak kabul etse de, genellikle bir Katolik romancı olarak adlandırılmamış ve eserlerinin birçoğunda Katolik doktrinlerinin dışında bir tutum benimsemiştir. Örneğin *II. Philip* adlı eserinde geleneksel Protestan görüşü takip etmiş ve bu hükümdarı acımasız bir kabadayı, zalim, şehvet düşkün ve alçak bir kişi olarak tavsif etmiştir. 20. Yüzyılın başlarında Francis Marion Crawford'un elde etmiş olduğu haklı şöhreti *The New York Times* gazetesinde yer alan hastalığı¹⁴, sağlığının tekrar düzelmesi¹⁵ ve nihayet ölümü üzerine¹⁶ ilk sayfada yer almış haberlerden de anlaşılabilir. F. Marion Crawford; 9 Nisan 1909 tarihinde Cuma günü bir kalp krizi sonucu İtalya'da okyanusa bakan malikânesi *Villa Crawford* da öldü. Ağıt törenleri (*requiem*) için komşu Fransiskan şapelini seçmişti.¹⁷ Crawford'un Eleonora, Harold, Clara ve Bertram adında dört çocuğu dünyaya geldi. Crawford'un ölümünden sonra Harold ve Bertrand İngiltere'ye göç etti. Harold bir İngiliz ile evlendi. Büyük Savaş sırasında genç yaşta öldü. Clara ise rahibe oldu ve Tokyo Üniversitesi'nin kurulmasına yardım ettiği Japonya'ya taşındı. Eleonora, annesinin ölümünden sonra *Villa Crawford*'un varisi olarak babasından kalan malikâne de yaşamaya devam etti. Babasının başlattığı muhtaç yerel halk için filantropik yardım kampanyalarını sürdürerek, birçok Amerikalı arkadaşıyla çok yakın ilişkiler içinde olmaya devam etti. Yazar F. Marion Crawford'un torunu meşhur İngiliz karakter oyuncusu Howard Marion Crawford 1954'te Sherlock Holmes'un televizyon uyarlamasında Dr. Watson'ı canlandırmıştır.¹⁸ Yazarın ölümünden sonra eşi Mrs. Crawford, müteveffa eşinin romanlarından hazırlanmış filmler için ilgili şirketlerin telif haklarından doğan ödemeleri tam olarak yapmayıp sözleşmeleri ihlal ettiklerinden müşteki olmuştur. Bu zararların tazmini ile alakalı muhtelif davalar açmıştır.¹⁹ 1934 senesinde kuzeni Maud Howe Elliott (1854–1948), "*My cousin*" adlı biyografi çalışmasında Crawford'un hayatını eserleri ile birlikte ele almıştır. Kitabın bölümleri kronolojik olarak düzenlenmiştir.²⁰ Francis Marion Crawford 1909 senesinde 55 yaşında öldüğünde; içinde roman, hikâye,

¹³ Antonino De Angelis'e göre, "Crawford'un kitaplarından bazıları, neredeyse turist rehberleri olarak okuyabileceğiniz kapsamda zengindir ve kuvvetli tasvirler içerirler." Bu tespit İstanbul seyahatnamesi için kesinlikle geçerlidir. Bkz. "Francis Marion Crawford," son güncelleme 29 Temmuz, 2022, <https://luminosityitalia.com/pages/Francis-Marion-Crawford.html>.

¹⁴ Bkz. Ek-1, *The New York Times*, "F. Marion Crawford very ill," April 1 (1909): 1.

¹⁵ Bkz. Ek-2, *The New York Times*, "F. Marion Crawford better," April 2 (1909): 1.

¹⁶ Bkz. Ek-3, *The New York Times*, "Marion Crawford, novelist, is died," April 10 (1909): 1–2.

¹⁷ "Francis Marion Crawford," son güncelleme 29 Temmuz 2022, https://www.catholicity.com/encyclopedia/c/crawford, francis_marion.html.

¹⁸ Francis Marion Crawford'un torunu ünlü aktör Howard Marion Crawford için bkz. "Howard Marion Crawford," son güncelleme 29 Temmuz 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Howard_Marion-Crawford.

¹⁹ Bkz. Ek-4, *The New York Times*, July 12 (1921): 1–2.

²⁰ Kuzeni Maud Howe Elliott tarafından yazılan bu F. Marion Crawford biyografisi 14 bölümden oluşmaktadır. *I. Lineage (1854–), II. St. Paul's School (1854–1872), III. Trinity College and Cambridge (1872–1878), IV. Starting in India (1879–1880), V. Boston, Newport and New York (1881–1882), VI. Mr. Isaacs, the first success (1882), VII. London and Rome (1883), VIII. Constantinople, courtship and marriage (1884), IX. Villa Crawford, Sorrento (1885), X. A tower in Calabria (1887), XI.*

tarikh ve seyahatname türlerini barındıran ellinin üzerinde eser bırakmıştı.²¹ Bunlardan üçü ölümünden sonra yayımlanmıştır. Ayrıca Amerikan Edebiyatı tarihçisi Pilkington'un 1963 yılında yayımladığı "A Crawford Bibliography" adlı makalesinde; F. Marion Crawford'un akademide seminerler ve dersler verdiği, çeşitli gazetelerde ve periyodiklerde tarih, edebiyat, sanat ve felsefe sahalarında 1880–1909 seneleri arasında yazmış olduğu onlarca makalesi künyeleriyle birlikte tespit edilmiştir.²²

2. F. Marion Crawford'un *Constantinople* adlı Seyahatnamesi: İstanbul ve Türk İmajı

Meşhur Amerikalı edebiyatçı ve tarihçi Francis Marion Crawford'un kaleme aldığı, resimlerini ünlü oryantalist ressam Edwin Lord Weeks²³'in çizdiği ve orijinal adı *Constantinople* olan bu seyahatnamede anlatılan "İstanbul manzaraları" ve "Türk imajı" çalışmanın merkezine alınarak incelenecektir. Bu seyahatnamenin yazıldığı dönem "Devr-i Hamîdî" yani II. Abdülhamid dönemidir. Bu seyahatname Aralık 1893 ve Ocak 1894 tarihlerinde iki bölüme taksim edilerek popüler Amerikan süreli yayını Scribner's Magazine'de yayımlanmıştı. 1895 senesinde de müstakil seyahat kitabı haline getirilmişti.²⁴ Seyahatnamenin 2007 senesinde çevirisi de yapılmıştır.²⁵ Ancak bu çalışmada seyahatnamenin 1895 senesinde yayımlanmış orijinal metni esas alınmıştır.²⁶

Marion the magnificent (1887–1892), XII. A master mariner (1892–1897), XIII. The grand tour (1897–1907), XIV. Ave atque vale!, (1907-1909). Bkz. Maud Howe Elliott, *My Cousin: F. Marion Crawford*, (New York: Macmillan, 1934).

²¹Francis Marion Crawford'un eserleri ve eserlerinin yayımlandığı tarihler şu şekildedir: *Hikâyeleri ve Romanları*: Mr. Isacs: A Tale of Modern India (1882), Doctor Claudius: A True Story (1883), A Roman Singer (1884), An American Politician (1884), To Leeward (1884), Zoroaster (1885), A Tale of a Lonely Parish (1886), Marzio's Crucifix (1887), Saracinesca (1887), Paul Patoff (1887), With the Immortals (1888), Greifenstein (1889), Sant Ilario (1889), A Cigarette-makers Romance (1890), Khaled: A Tale of Arabia (1891), The Witch of Prague (1891), The Three Fates (1892), The Children of the King: A Tale of Southern Italy (1892), Don Orsino (1892), Marion Darche (1893), Pietro Ghisleri (1893), Katharine Lauderdale (1894), Love in Idleness (1894), The Ralstons (1894), Casa Braccio (1895), Adam Johnstons Son (1895), Taquisara (1896), A Rose of Yesterday (1897), Corleone (1897), Via Crucis (1899), In the Palace of the King (1900), Marietta (1901), Cecilia: A Story of Modern Rome (1902), The Heart of Rome: A Tale of "The Lost Water" (1903), Whosoever Shall Offend (1904), Soprano (1905), A Lady of Rome (1906), The Diva's Ruby (1908), The White Sister (1909), The Undesirable Governess (1910), Wandering Ghosts (1911); *Tarih Eserleri*: The Novel: What It is (1893), Constantinople (1895), Ave Roma Immortalis: Studies from the Chronicles of Rome (1900), The Rulers of the South: Sicily, Calabria, Malta (1900), *Tiyatral Eserleri*: Francesca da Rimini: A Play in Four Acts (1902), The White Sister: A Romantic Drama in Three Acts (1937).

²² Bkz. John Jr. Pilkington, "A Crawford Bibliography" *Studies in English*, 4/3, (1963): 6.

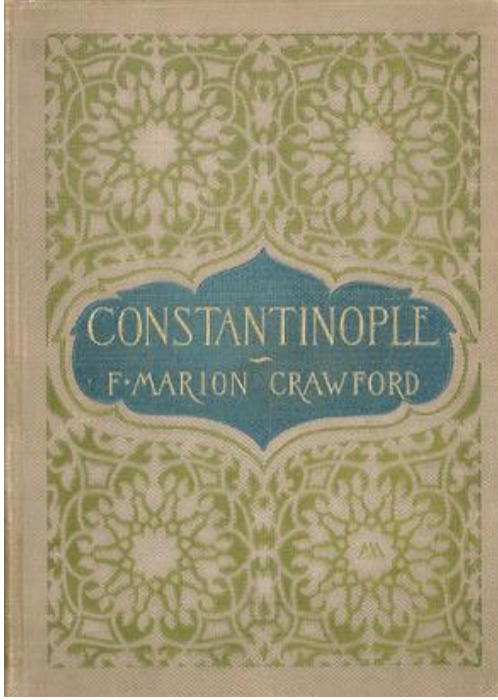
²³ Weeks, 1849'da Boston, Massachusetts'te doğdu. Boston'un bir banliyösü olan Newton'da yaşayan ailesi, baharat ve çay tüccarıydı. Bu sayede oğullarına resim ve seyahat konusunda ekonomik destek sağlayabildiler. Weeks, çizim yapmak için Florida Keys adalarına ve Güney Amerika'daki Surinam'a gitti. Bilinen en eski tablosu 1867'ye tarihlenmektedir, bununla beraber belirli bir teknikle çalışmalar yapmaya Everglades'te çizdiği *Mavi Balıkçıl* adlı eseriyle başlamıştır. 1872'de Léon Bonnat ve Jean-Léon Gérôme'un öğrencisi olmak için Paris'e taşınmıştır. Paris'te aldığı eğitimden sonra, Amerika'nın en önemli oryantalist ressamlarından biri olmuştur. Sonraki yaşamı boyunca farklı ülkeleri gezen Weeks, Güney Amerika (1869), Mısır ve İran (1870), Fas (1872 – 1878) ve Hindistan'a (1882–83) ve İstanbul'a (1890–95) seyahat etmiştir. 1895'te gezilerini *From the Black Sea through Persia and India* adlı seyahat kitabında resmetmiş, 1897'de *Episodes of Mountaineering* adlı ikinci eserini yayınlamıştır. Weeks, Kasım 1903'te Paris'te öldü. Légion d'honneur ve ve Saint Michael Nişanı (Bavyera) sahibi olan Weeks, Munich Secession üyesiydi. Bkz. "Edwin Lord Weeks," son güncelleme 29 Temmuz 2022, <https://www.edwinlordweeks.org/>.

²⁴ John Jr, Pilkington, *a.g.m.*, 6.

²⁵ Bkz. Francis Marion Crawford, *1890'larda İstanbul* çev. Şeniz Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

²⁶ Bkz. F. Marion Crawford, *Constantinople* Illustrated by Edwin L. Weeks (New York: Charles Scribner's Sons 1895). <https://books.google.com.tr/books/about/Constantinople.html>, erişim 10.04.2022.

Seyahatnamelerde anlatılan, tasvir edilen mekânın muhtelif çizimler, resimler ve gravürler ile

Resim 2: Crawford'un 1895 senesinde yayımlanan seyahat kitabının orijinali (ciltli)*

zenginleştirilmesi sık rastlanılan bir durum olmuştur. Seyyah bu konuda mahir ise ekseriyetle çizimi kendisi yapardı. Bir ressamdan yardım almak ve çizimlerin de birer sanat eseri rütbesine tahavvülü karşılaşılan bir durumdu. Bu vesileyle anlatımın etkisi artırılmış; tasvir edilen nesne, insan ya da mekânın gerçeğe mümkün olan en yakın hali okuyucunun muhayyilesinde yerini almış oluyordu. Bazıları bunu istedikleri için yaparken, bazıları da kendilerini İstanbul'a gönderen otoritelerin görevlendirdiği ressamların yardımı ile bu çizimleri hazırlamışlardır. *Hans Dernschwam Salomon Schweigger, Cornelis de Bruyn, Guillaume Joseph Grelot, Aubry De La Motraye ve Miss Julia Pardoe* seyahatnamelerine çizimler ekleyerek zenginleştirilen seyyahlardan bazılarıdır.²⁷

Crawford seyahatnamesini İstanbul'un fethinden başlatır. Mevlana Mehmed Neşri'nin "*El-hâsıl cemi İstanbul'u Sultan Mehmed Han yapıp, bir vechile mamur etti-kim, "etraf-ı âlemde anın misli şehir yoktur" diye seyyahlar şehadet ederler*"²⁸ tespitine bir seyyah olarak iştirak ederken *Kitab-ı Cihannüma'dan* haberi olup olmadığı elbette bilinmiyor. Crawford; II. Mehmed ve onun bu fetih için verdiği muazzam gayret ve dâhiyane stratejilerini anlatır. Elbette Hz. peygamberin müjdesini de burada zikreder. Bu müjdeye nail olabilmek için tüm İslam tarihi boyunca verilen amansız mücadelelere de kısaca değinir. Türklerin II. Mehmed'i hala "*Conqueror*" yani "Fatih" olarak isimlendirdiklerini belirtir. Fatih'in fetihten sonra asla katliama müsaade etmediğini vurgular.²⁹ Sonra bu konuda kendi görüşünü de paylaşır. Fetih günü ve sonrasında günümüze kadar Hristiyanlara ya da Yahudilere asla zulmedilmediğine inandığını ifade eder.³⁰ Bu inancının ispatı olmak üzere; İstanbul³¹, Pera ve Üsküdar'da demografik bakımdan gayri Müslimlerin sayısının Türklerden daha çok olduğuna değinir. Bu durumun dahi Türklerin ne kadar tolerans sahibi olduğunu göstermeye yeteceğini söyler. Türklerin bu meziyetlerinin takdir edilmediğini de ekler.³² Kiliselerin fetih münasebetiyle pek tabii olarak camiye çevirildiğini, haç sembolünün yerini hilalin aldığını, Lafzatullah ve Hz. Peygamberin ism-i şeriflerinin yanında hulefa-i râşidinin³³ ve Hz. peygamberin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerini taşıyan muhteşem sanat eseri levhaların asıldığını ifade eder. Crawford bu noktada fresk ve mozaiklerin yok edilmek yerine kalın bir badana kaplaması yapılmak suretiyle gizlenmesini; "*Türkler asla yıkıcı/vandal değillerdir*" şeklinde ifade ederek kafasındaki Türk imajını yansıtır.³⁴ Crawford, Türkiye'den "hasta adam" diye bahsetmenin Batı'da eski ve yanlış bir alışkanlık olduğunu, bu muazzam canlılığa sahip İstanbul şehrini gezip görenlerce asla kabul edilemeyeceğini söyler. Kaldı ki bu şehirdeki

²⁷ Nida N. Nalçacı, a.g.m., 542.

* F. Marion Crawford, *Constantinople*.

²⁸ Neşri, *Kitab-ı Cihannümâ*, haz. F. Reşit Unat, M. Altay Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987) 713.

²⁹ F. Marion Crawford, *Constantinople*, 2.

³⁰ "...From that day to this there has never, I believe, been anything like a persecution of Christians or Jews in Constantinople.", a.g.e., 3.

³¹ Tarihi yarım ada kastediliyor.

³² "...a fact which can only be attributed to principles of toleration for which the Turks have not generally received credit.", a.g.e., 3.

³³ Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali.

³⁴ "...the Turk was not destructive.", a.g.e., 4.

evrensel akışın, aktüel gündelik yaşamdaki coşku ve dinamizmin diğer Avrupa başkentlerinde olmayışını vurgular. Herhangi bir camide her renkten her kavimden farklı insanların yan yana secde edişini İslamın müşterek bağıyla birleşmiş tek bir “millet” olabilmeleriyle irtibatlandırır.³⁵ Daha evvel Doğu’ya yapmış olduğu pek çok ziyaret ve gezinin hatta uzun ikametlerinin ardından “orijinal Türk’e”³⁶ güvendiğini ifade eder. Türkleri gerçekten üstün idarî meziyet ve ahlaka sahip bir millet olarak gördüğünü beyan eder.³⁷ Crawford Türkleri temiz, güçlü, dayanıklı ve sağlıklı olarak tavsif eder. Alkollü içki katiyen kullanmadıklarını vurgular. Türklerde gördüğü en temel hususiyetlerden biri de “dürüst” oluşlarıdır. Hatta kendi zararlarına bile olsa “dürüstlükten” vazgeçemediklerini ekler. “Türklerin iyi niyetini sürekli istismar eden kurnaz Rumlar ve Ermeniler” gibi olmadıklarını belirtir.³⁸ Crawford milletlerin karakter analizini sürdürür; “Doğu’da bir Ermeni’yi aldatmak için on Yahudi, bir İranlıyı aldatmak için on Ermeni gerekir şeklinde yaygın bir atasözü vardır.”³⁹

Crawford; Haliç’te vakit geçirmeyi Galata Köprüsü’nün hemen altında günün her saati serin esintiye karşı kahvesini yudumlarırken manzaranın keyfini çıkarmayı salık verir. O sıra dışı hareketliliğin içinde “fes” takmış oradan oraya koşuşturan insanları temaşa eder. İslahatçı olarak bahsettiği II. Mahmud’un bu başlığı yaygınlaştırdığından bahseder. Fesin siyah püsküllü olanının askerlere ayrı bir hava kattığını da ifade eder. Yine gözlemleri neticesinde Osmanlı Türkünün kılık kıyafeti ile ilgili şu bilgileri aktarır: “...Hamallar, su taşıyıcıları ve şekerlemeciler gibi daha yoksul kesimlerin çoğu, Müslüman olduklarını vurgulamak için fesin etrafına beyaz veya yeşil bir bez parçası sararlar. Her ne kadar dini kurumlarda resmi görevler almasalar da, beyaz ve yeşil sarıklar; İslamî tedrisattan geçmiş olan böylesi Molla erkeklerinin ayırt edici özelliğidir. Onlar da Türk elbisesini giyerler, kırmızı hariç hemen her renkte; dökümlü, dar kollu, lekesiz tertemiz gömleğin üstüne bol kesim bir elbise, işlemeli yeleş ve geniş pantolonuyla giyilen bir elbisedir. Bu Hoca Efendiler, kendi kıyafetlerinin sanatsal üstünlüğünün bilincinde, şüphesiz, onurlu adımlar ve zarif hareketlerle birlikte yürürler. Yeşil sarık bağlayanlar ise peygamber soyundan gelenler olup böyle âli ve yüksek bir soya mensup oldukları iddiası hakikattir ve yeşil sarık bu yüksek soydan gelenlere mahsus olup babadan mirastır diyerek tespitlerini paylaşmaya devam eder. Kadınların ise dışarıda yaşmak ve ferace kullandıklarını belirtir. II. Abdülhamid’in tesettüre dikkatle riayet edilmesine dair sıklıkla verdiği buyruklara genel anlamda riayet ediliyor olsa bile son on senedir peçe takmayanların da arttığını ifade eder.”⁴⁰

Resim 3: Haliç vapurundan bakış*

Crawford kahvesini yudumlarırken bir taraftan gözlemlediği İstanbul manzaralarını nakletmeye devam eder. “Sokakta “on para” diye avuç açmış âmâ bir dilenci, Arap atının üstünde şık bir subay ve sükûnetle, heybetle yürüyen yeşil sarıklı vakur seyyidler. Boz renginde uzun silindirik keçeden külahıyla, boynu bükük ve gözleri yere bakan huşu halinde bir Derviş. Redingot giymiş, sakallı, ciddi duruşlu bir nazırı ya da belki de saray mensubu bir prensi Yıldız Sarayı’ndan Babiâli’ye nakleden bir fayton.” Crawford, Galata köprüsünden temaşa ettiği

³⁵ F. Marion Crawford, *a.g.e.*, 7-8.

³⁶ Crawford; Rumlar, Ermeniler, Acemler ve Afrikalılardan bazen kendilerini tanıtırken Türk diyerek yanlışlar yaptığından ve bu hatalı davranışların haksız bir biçimde Türklere hamledilmesinden şikayetlenir. Bkz. *A.g.e.*, 8.

³⁷ *A.g.e.*, 8.

³⁸ “He is sober; he is clean; and he is honest even to his own disadvantage, being by no means amatch for the wily Greeks and Armenians who are perpetually fattening on his heart.”, *a.g.e.*, 10.

³⁹ “There is a common proverb in the East to the effect that it takes ten Jews to cheat an Armenian, and ten Armenians to cheat one Persian.”, *a.g.e.*, 10.

⁴⁰ *A.g.e.*, 15.

* *A.g.e.*, 37.

böylesi hareketli, canlı, sıra dışı ve heterojen bir manzaranın San Francisco'dan Pekin'e varana kadar dünyanın hiçbir yerinde tesadüf olunamayacağını söyler.⁴¹

Resim 4 : Ermeni Dilenci*

Asırlardır muhtelif sebeplerle İstanbul'a gelmiş olan seyyahlar şehre farklı güzergâhtan giriş yapmışlardır. Şehre girilirken yaşanan ilk anın seyyahta bıraktığı etki ve şehrin büyüleyici silueti seyahatnamelerin neredeyse tamamında yer alır.⁴² Crawford da İstanbul'u ilk kez gördüğü anın tesiri altında kalmış adeta büyülenmiştir. Daha sonra da defalarca bu muhteşem manzarayı görmüştür fakat bir Şubat ayında İstanbul'u ilk gördüğü "o anı" unutamaz. O günü coşkuyla anımsar. "Marmara Denizi'nden Boğaz'ın girişine ulaştıklarında lapa lapa yağın kar ve tipi sebebiyle göz gözü görmezken tam Ayasofya'nın karşısında aniden kar yağışı durmuş, bulutlar dağılıp masmavi gökyüzü

ortaya çıkmış; pırıl pırıl parlayan sabah güneşi İstanbul'u tenvir etmişti. Bütün kubbelerin, minarelerin ve kulelerin üzeri gümüş örtüyle setredilmiş gibiydi" diye asla unutamayacağı o anı masalsi ifadelerle anlatır.

Yaz günlerini ise kuvvetli yaz güneşinin altında susamış insanlara Müslim ve gayri Müslim ayrımı yapmadan bakır kaplarda su ikram eden sakalarla hatırlar. Crawford'un İstanbul'daki yaz günlerine dair ilginç gözlemlerinden biri de: "sıcaktan yollara uzanmış sokak hayvanları; kendilerine doğru gelen kişinin bir tekmeyle yolun kendisine ait olduğunu hatırlatan bir Rum ya da Ermeni değil de hayvanları rahatsız etmemek için yolunu değiştirip sessizce geçen müşfik bir Türk olmasını arzularlar" demesidir.⁴³

Crawford seyahatnamesinde; şehirde ticari hayata dair de mühim gözlemler yapar. Alışveriş ve ticaretin çok canlı olduğunu asla sıkıcı olmadığını anlatır. Her esnafın kendi dükkânı ve müşterilerini çok önemseydiğinden bahseder. Çarşı ve pazardaki süreklilik arz eden kalabalığı İstanbul'un alışveriş kültürüne bağlar. Fiyat alan bir müşterinin çoklukla dükkândan çıkıp biraz gezdikten sonra gelip mal sahibiyle tekrar tekrar pazarlığa tutuştuğunu söyler. Bedestende altınlar, mücevherler, kıymetli silahlar, ipek halılardan oluşan muazzam bir servetin bulunmasına rağmen hırsızlık olmadığını söyler. Crawford; İstanbul çarşılarının canlı, hareketli ve yaşam dolu tüm unsurlarıyla cazibe merkezi oluşu sebebiyle İstanbul'u dünyadaki diğer tüm kentlerden tefrik eder.⁴⁴

Tüm Avrupa da dâhil olmak üzere en mahir kayıkçıların Türkler olduğunu söyler. Boğazdaki tekne ve kayık trafiğindeki yoğunluğun, kuvvetli deniz akıntılarının, sporcuların bile göze alamayacağı dayanıklılık gerektiren uzun mesafelerin üstesinden gelebilmenin kolay olmadığını ifade eder.⁴⁵ Kayık ile boğazda gezerken intibalarını aktarır. Saray tarafındaki ağaçlar büyük ve sık bir koruluğu oluşturur.

⁴¹ A.g.e., 19- 20.

⁴² Nida N. Nalçacı, a.g.m., 538.

* A.g.e., 44.

⁴³ "Then , in the bright shade that is like the sunshine of other cities , the wretched street dogs forget to fight , and lie panting in the heat, trusting that each passer-by may be a merciful Turk , who will step aside rather than disturb them, and not a Greek or an Armenian , who will kick them half across the street rather than go a yard out of his way. ", a.g.e., 24.

⁴⁴ A.g.e., 30.

⁴⁵ A.g.e., 32.

Koruluklarda hoş bahçelerde güzel ahşap köprülerin altında, çimlerle kaplı nehir kıyıları arasında bütün aileler öğleden sonrayı dinlenerek geçirirler. Satıcılar aralarda dolaşır. Temiz fincanlarıyla kahve satanlar, “dondurma kaymak” diye bağırانlar vardır. Çadırlar ve çardaklarda şerbetler, “krema soslu kavrulmuş kuzu eti” de satılır. Feracelerine sarınan yaşmaklı kadınlar ve çocukları; serin ve koyu ağaç gölgelerinin altında birlikte çimenlerin üzerinde otururlar, erkekler biraz ayrı tarafta kendi sohbetlerindedir.⁴⁶ Crawford müezzinin öğle vakti diğer namaz saatlerinde olduğu gibi camisinin minaresine çıkarak “inananları Sultan Ahmed Camii müezzinleri gibi yüksek perdeden şevkle çağırdıklarına” tanık olur.⁴⁷

Resim 5: Dondurmacı*

Crawford şehrin muhtelif semtlerinde de yürüyüşler yapmayı ihmal etmez. Kariye Camii'nin civarında mahallede gördüklerini de not alır. İki katlı cumbalı ahşap konaklardan, tertemiz badanalı taş evlerden bahseder. Türk mahallesinde zengin ve ihtişamlı bir konağa bitişik ve denge kanunlarına muhalif, varlıklı/yoksul gibi bir sınıfsal ayrımı reddeden yana yatmış küçük kulübelerin olduğundan bahseder. Elbette mahalle esnafı: köşker, terzi, dükkânlar, kiralık faytonlar, at arabaları v.s. hemen bitişiklerinde etrafı çevrili uzun mezar taşlarının dikili olduğu küçük bir hazireyi de görür. Bu dar sokaklar onu fetihten önce eski bir kilise olan freskler ve mozaiklerle dolu Kariye Camii'ne ulaştırır.⁴⁸ Crawford; Kariye Camii'nin görevlisi ile tanışır. Onu “yeşil sarık taktığı için Peygamber soyundan gelen aydın bir Türk” olarak tavsif eder. Fransızca bildiğini ve caminin arkeolojisine de hâkim olduğunu söyler. Mabedin orijinal halinin muhafazasında ve zaman zaman icap eden tadilatı hassasiyetle takip ettiğini de ekler.

Crawford Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yedikule Kalesi'ni de gezer. Zamanla tutsaklar için zindan, sonraları okul olarak da kullanılmış bu kulelerin harabe durumunda olduğunu ve bir köşesinde şimdi bir Ermeni ayakkabıcı tarafından kullanıldığını anlatır. Orada kırık bir mezar taşı parçasına gözleri ilişir. Sarık ya da fes değil de bir çiçek motifi bulunan bu parçanın bir kadına ait olduğunu söyler. Bu kırık mezar taşında: *Hüve-l Baki* yazısının altında kendisini çok duygulandırıp kalbini sızlattığını söylediği “bu dünyaya geldim vefasını göremedim” yazısını okur. Crawford Ermeni ayakkabıcıdan, *Vakayı Hayriye* günü II. Mahmud'un binlerce asi Yeniçeri kellesini buraya attırdığını öğrenir. Crawford'un aklına benzer idamların sergilendiği İngiltere'deki *Temple Bar* gelir. Ermeni ayakkabıcıdan; kelleleri alınan Yeniçerilerin hayaletlerinin gece yarısı olunca buralarda dolaştıklarını da dinlediğini ilave eder. Crawford'un “vampirler”, “hayaletler” gibi doğüstü unsurları merkeze alan hikâyeleriyle meşhur olduğu düşünüldüğünde Yedikule Zindanları'nın etkisi altında kalmış olması muhtemeldir.⁴⁹

Crawford seyahatnamesinde; İstanbul'da Türklerin gündelik yaşamlarına dair önemli gözlemlerde bulunur. “Çoğu Doğu kentinde olduğu gibi, İstanbul'da da iki farklı varoluş biçimi vardır: dış mekân yaşamı ve iç mekân yaşamı. Türklerin çoğu sabah erkenden evlerinden çıkıyor ve öğleden sonra işleri bitince hemen eve dönüyorlar. Gündüzleri dışarıya çarşılara çıkarlar ama Türk işini bitirir bitirmez evine gider ve onu sorarsanız size haremde olduğu ve rahatsız edilmemesi gerektiği söylenecektir. Bir kural olarak, hizmetkârları, geldiğinizi ona haber vermeyi bile reddedeceklerdir. Mücbir bir durum var ise ve

⁴⁶ A.g.e., 35-36.

⁴⁷ A.g.e., 50.

* A.g.e., 48.

⁴⁸ A.g.e., 38.

⁴⁹ A.g.e., 41-43.

onu görmemiz zaruriyse, her Türk evinde bulunan erkek misafir kabul odası *selamlık* kısmında beklemeye alınır. “Harem” kısmı ise ailenin mahrem özel bölümüdür. Tren ve gemilerde dahi buna dikkat edilir. İslam dini bazı kurullarla dört eşe kadar izin vermişken birden fazla eş olan Türk istisnai olarak bulunur. Selamlıktan sonra sadece aileye mahsus özel bölüm olan “Harem” Türklere mahremiyetlerini koruyabilmek için esasen İslam’ın getirdiği bir avantajdır” der ve hemen arkasından şu tembihte bulunur Crawford: “Biraz da olsa Doğu adabını ve Türklerin bu hassasiyetini bilen bir kimse, evde kadınların nerede olduklarını sormak bir yana ima dahi etmez.”⁵⁰ Crawford; bir Türk için evde aile ile akşam yemeği yemenin anlamının büyük olduğuna ve ciddiyetle muhafaza edilmesi gereken “ataerkil bir kurum” olarak algılandığına değinir. Selamlıkta kurulan sofrasına neredeyse her gün zengin fakir tüm gelenleri buyur eden Türk aileler olduğunu anlatır. Bir Türk’e yemeğe davet edilmenin aynı zamanda geceyi orada geçirmek demek olduğunu; “misafirlerinin yatağını, terliğini ve pijamasını ev sahibinin temin etmesinin gelenek olduğunu” söyler. Hanımların ikramlarını harem bölümünde aldıklarından hiç görünmediklerini de kaydeder.⁵¹

Crawford şehirde en kalabalık yerlerin çarşı ve pazarların olduğu merkezler olduğunu söyler. Bu noktalarda kahvehaneler, lokantalar hep doludur. Tablalarında muhtelif yiyecek ve içecek satan seyyahlar aralarda gezinir. Ekmek ve peksimetin yanında peynir çeşitleri, Türk işi lorlar ve tahta şişlerde ızgara kuzu kebabı yoğurtlu soslarla hazırdır. Muhtelif sebzelerden dolmalar ve her daim altı harlı sıcak pilavlar vardır. “Tatlıcılardan, muhallebicilerden ve şerbetçilerden bahsetmiyorum bile” diye ekler Crawford.⁵² İtalya’dan İstanbul’a gelen bir ziyaretçinin tüm bu yiyecek ve içecek satıcılarının aşırı temizliğine hayran kalacağını ifade eder. Ayrıca hazırladıkları yemeklerin son derece iştah açıcı gördüklerini belirtir. Crawford; lokantası çarşı merkezine yakın küçük bir avluda olan tombul ve pembe yanaklı bir Türk’ün dünyanın en iyi kebabını yaptığını söyler. Pencerenin pervazını oluşturan temiz mermer levhanın üzerinde sıra sıra tahta şişler, harlı ateşte büyük tepsilere yığılmış pilav ve birkaç temiz, becerikli çocuk müşterilerin başında beklediğini anlatır. Çorba kâsesinin içine küçük kare parçalar halinde dilimlenmiş pidenin üzerine yoğurt ve onun da üzerine kebab ve sos eklendiğine; ardından tuz, biber, kakule ve sumakla sunulduğuna şahit olur. Crawford burada belki de bir tür İskender kebaptan bahseder. Bununla birlikte, her müşterinin yemeğiyle birlikte bir bıçak ve çatal beklediği ve her ikisini de kullandığı “İstanbul’da kültürel seviyenin çok ileride olduğu” tespitini paylaşır. Crawford bu konu ile ilgili öznel değerlendirmesine de yer verir: “Kendi adıma, parmakların beslenme için çatallardan çok daha uygun araçlar olduklarını düşünmüşümdür. Neticede onların kendi parmaklarını kullandığını ve onları yıkadığını biliyorum ama halka açık eğlence yerlerindeki çatallara gelince, yıkadıklarından emin değilim ve nasıl kullanıldıklarını düşünmemeyi tercih ederim. Başka birinin diş fırçasını kullanmaktan her türlü imtina ederken dünya kadar insanın kullandığını bildiğimiz çatalı kullanırız. Bu durum göstermelik nezaket tavırlarımızın çoğunun boş olduğunu da kanıtlar.”⁵³

Resim 6: İstanbul sokaklarında bir saka*

Crawford; İstanbul’un nevi şahsına münhasır kozmopolit mahallerinden birinin; Postahaneden *Nur-i Osmaniye*’ye uzanan cadde olduğunu; her meslekten ve her milletten insanın bulunduğunu, dükkân ve ofislerle dolu bir mekân olduğunu

⁵⁰ A.g.e., 44-45.

⁵¹ A.g.e., 50.

⁵² “...not to mention the sweet-meat - sellers, the custard - makers, and the sellers of sherbet.”, a.g.e., 47.

⁵³ A.g.e., 47-49.

* A.g.e., 18.

belirtir. Buralar Rum ve Ermeni dış hekimlerinin de tercih ettiği sokaklardır. Postane civarında gölgede oturmuş müşteri bekleyen ciddi arzuhalçiler vardır. Arzuhalçiliğin; çoğu Doğu ülkesinde olduğu gibi İtalya ve Yunanistan'da da yaygın olduğunu yazar.

Crawford bu sokağı geçince Yeni Cami'ye girmiş ve mabedin kendisinde bıraktığı hissiyatı şöyle anlatmıştır: “Bu mahallin hemen yakınında, İstanbul'un güzel camilerinden biri olan ve her saat çok sayıda ibadet eden müminlerin uğrak yeri olan *Yeni Cami* vardır. Kalabalık sokağın parıltısını, telaşını, koşuşturmacasını arkanızda bırakın, ayaklarınıza kapıdaki geniş terliklerden giyin ve namaz saatinde o güzel mabede girin. Karşıtlık ani, ciddi ve görkemlidir ve Doğu yaşamının derin gizemine ilişkin bir şeyler bir anda sizde açıklığa kavuşur.”

Resim 7: Yeni Cami Önünde*

bu “derinliği” fark edebileceğini de ekler. Crawford; II. Abdülhamid'in diplomatik bir silah olarak iki dudağı arasında tuttuğu, hep ima etmekle yetinip büyük devletleri endişelendiren siyasetinin⁵⁴ de farkındadır. Seyahatnamesinde “zaman zaman muğlâk bir ihtimal olarak ima edilen Hz. Peygamber'in sancağının ortaya çıkması ve sancağın açılması Avrupa düşüncesinde hayal bile edilemeyen sonuçlar doğurabilir.” diye yazar.⁵⁵

Crawford; İstanbul'daki izlenimlerine dayanarak Türklerin sanata ve sanat eserlerine yaklaşımları üzerine de bazı notlar düşer. Nasıl ki Avrupa'da sanat ve sanat eserine bakışta temel belirleyici “din” ise Türkler için de aynı durumun geçerli olduğunu iddia eder. İslam inancındaki “Sünni” görüşün “canlıların” tasvirine müsaade etmeyişinin “hat” sanatını Batı'nın resim sanatına atfettiği yere taşıdığını belirtir. Hatta Crawford; bir Türk'ün kendisine duvarında asılı olan ayeti işaret ederek; “şu hat eseri bana sizin herhangi bir Titian'da⁵⁶ bulabileceğiniz kadar estetik haz vermektedir” dediğini anlatır.⁵⁷

Crawford; At pazarında gördüğü bir Arap atına hayran kalır. Kapalıçarşı'yı ziyaret etmeden önce hayalini kurduğu “düz ve aşağı doğru incelen bacaklar, küçük ayaklar, oldukça büyük ve kemikli kafa, minik, sivri uçlu kulaklar ve ipeksi kızıl tüyler” gibi tüm hususiyetlerin bu atta olduğunu söyler. Osmanlı

⁵⁴ Halifenin Cihad-ı Ekber ilanı.

* A.g.e., 5.

⁵⁵ “There is profound belief and devotion in their attitudes, gestures, and accents, a belief as superior to the idolatrous superstition of the far East as it is beyond the conviction of the ordinary Christian in simplicity and sincerity. It is indeed impossible to spend much time among Mussulmans without acquiring the certainty that they are profoundly in earnest in religious matters, and that the unfurling of the Standard of the Prophet which is occasionally hinted at as a vague possibility, would be productive of results not dreamed of in the philosophy of Europe.”, a.g.e., 54.

⁵⁶ Titian (1487–1576), gerçek adı Tiziano Vecelli(ya da Vecellio), Venedik ekolünün en iyisi olarak görülen İtalyan Rönesans ressamıdır. Titian resimlerini dini, mitolojik unsurlardan seçmekteydi. Bkz. “Titian,” son güncelleme 05 Temmuz 2022, <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-19136/titian/>.

⁵⁷ A.g.e., 55.

Devleti'nde at ihracını yasaklayan kanunlara aykırı davranmaya en yüksek rütbelilerin dahi cesaret edemeyeceğini belirtir.⁵⁸

Resim 8: Mezarlık*

Crawford seyahatnamesinde “yerin üstündekilerden” anlatırken “yerin altındakileri” de ihmal etmez. İstanbul'da ölülerin dirilerle bir arada olduklarını, mezarlıkların şehrin dışında değil içinde olduğunu söyler. Camilerin, türbelerin hemen avlusunda pek çok hazire bulunduğunu belirtir. Vefat eden Müslümanların İslami kurallara göre “bir adam boyu kazılmış toprağa defnedildiğini” ifade eder. Sultan türbelerinde mezarların üstünde önem sırasına mütenasip ahşap sanduka yerleştirildiğini ve en büyüğünün Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğunu yazar. Sandukaların üzerine örtülmüş simli kadifelerin kutsal topraklardan getirildiğini söyler. Müslümanların vefat edenlerin hatıralarına sadece hürmet etmekle kalmayıp aynı zamanda onları “dualarının kabulüne bir vesile olarak itikat ettiklerini” ifade eder. Büyük türbelerde “sakal-ı şerif” bulunduğu ve hafızların marangozluk şaheseri rahlelerde tezhipli Kur'an-ı Kerimlerden muayyen vakitlerde okuduklarına tanık olur. “Bu tezhiplerden bazıları, mükemmel bitiş ve renk ayrıntılarıyla Avrupa'da görülebilecek her şeyi geride bırakıyor ve en ünlü ortaçağ dini kitaplarının en güzel sayfaları onların yanında kaba görünüyor” tespitini yapar.⁵⁹ Hristiyan mezarlıkları ile Müslüman mezarlıklarını karşılaştırır. Günün modasına uyan dini sanat yüzünden Hristiyan mezarlıklarındaki “aşırılığa varan simetriden”, “özümlerin mezarlarına sanki raflara kitap sıralanır gibi dizilmesinden”, anıtların zevksizliğinden, lüzumsuz harcanan israf edilen paralardan, “gereksiz hendesî ve yapay peyzaj” görünümündense Müslüman mezarlıklarındaki sade ve tabii güzelliğin ruhlara daha huzur verebileceğini söyler. Akıl sahibi her insanın; “el değmemiş doğal bir koruluğu, bir peyzajcının mimari yapay bahçesinden daha üstün ve ilginç kabul edeceğini” ifade eder. Crawford bu mezarlık bahsini ironik bir cümleyle kapatır: “Ölüm kaçınılamaz bir sonsa, gömülmek bir zevk meselesi olarak kalır.”⁶⁰

Crawford seyahatnamesinde gayri Müslimlerin yaşadığı Pera ve Galata'yı da anlatır. Bu eski Ceneviz köylerinin aslında hiçbir zaman İstanbul'un bir parçası olmadığını ve “hiçbir zaman da Türk payitahtıyla kaynaşamayacağını” iddia eder. II. Abdülhamid'in sarayını Yıldız'a konumlandırmasıyla

⁵⁸ A.g.e., 58.

* A.g.e., 64.

⁵⁹ A.g.e., 63-64.

⁶⁰ A.g.e., 66-68.

yüksek rütbeli devlet adamları ve bürokratların da buraya taşınmasının bir realite olduğunu ancak yine de bu bölgeye yakın Pera ve Galata'da Avrupalı Hristiyanların ve Yahudilerin yaşadığını belirtir.

Bu yakayı; sefarethanelerin ve Levanten sermayedarların şatafatlı konutlarının olduğu aristokratik bir bölge olarak anlatır. Crawford'un gayri Müslimlerin toplandığı bu semtlerle ilgili görüşleri hakikaten dikkate değerdir. Bu semtleri “dünyanın en sefih ve rezil insanların mayalandığı bir fiçı” olarak tavsif eder. Kasımpaşa'dan Tophane'ye ve bu semtlere kadar deniz kıyısında toplanmış “böyle bir gürhün yeryüzünde bir benzerinin daha bulunamayacağını” söyler. Bu bölgelerin Kriminal fizyonomi öğrencileri için tam bir staj yeri olduğunu ve “çağdaş kriminal sınıfların” en sefih ve rezil insan türünün burada yaşadığını ifade eder. Türklerin haklı nefret ve tiksintisini kazanan “bu alçak ve sefih insanlar; bu semtlerin iğrenç ve zehir solunan sokaklarını, leş kokan meyhanelerini dolduruyorlar” diye anlatır. Bir tür yeraltı hayatı yaşayan bazı Rumların ve Ermenilerin buralarda “her türlü pis, kirli ve kanunsuz işlerle geçimlerini sağladıklarını” vurgular. Hristiyan olduklarından bunların Avrupa sefaretlerinin korumasında olduklarını ve tutuklanıp ceza almamaları için siyasi baskı unsuru olarak kullanıldıklarını da ekler. Avrupa devletlerindeki hükümetlerin bunlara herhangi bir müdahaleyi “savaş sebebi” olarak kullanmakla tehdit ettiklerini yazar. Bu semtlerdeki tüm meyhanelerin arka tarafında “batakhane ve kumarhane cehennemi” bulunduğunu aktarır. Kumarbaz şans eseri kazanırsa, “çıkışa yöneldiği anda kumarhanenin önce her şeyini alıp ardından boğazını kesecek fedailerinin olduğunu” ifade eder.⁶¹

Crawford seyahatnamesinde; Üsküdar, Kadıköy ve Fenerbahçe semtleri ile ilgili görüşlerine de yer verir. Zenginlik olmamasına rağmen Üsküdar'ın huzur veren atmosferinden bahseder. Kadıköy'ün konumunu beğenir ve Karagöz Hacivat sahneleyen tiyatrosunu eğlenceli bulur. Fenerbahçe semtinde sıcak yaz günleri denizden gelen serin esintiyi, Rum balıkçıların gölgede dinlendiklerini ve bu bölgenin halk tarafından yazları sayfiye olarak kullanıldığını ifade eder. Yazar Boğaziçi'ni de emsalsiz bulup çok beğenir. Rumeli ve Anadolu Hisarlarını heybetli ve pitoresk olarak tavsif eder. Türklerin Cuma öğleden sonraları Sadabat, Göksu, Tarabya ve Büyükdere'de bulunan dere kenarlarında dinlenmek için sıklıkla aileleriyle birlikte gittiklerini kaydeder. Belgrad Ormanı'nın Karadeniz sahillerine uzanan muhteşem yabani güzellikler sunduğunu belirtir.⁶²

Francis Marion Crawford seyahatnamesini şöyle bitirir: “Atınıza binin ve Belgrad Ormanlarında sağa doğru vadiden geçin ve gizemli ormana doğru, ta ki her şeyi arkanızda bırakana kadar - İstanbul, Boğaziçi, Rumlar, Türkler, Ermeniler ve diplomatlar, ama her şeyi. Ve sonunda yeterince atınızla yol gittiğinizde, güneş alçaldığında, aniden dik bir uçurumun keskin yamacında biten kasvetli bir bozkırın üzerine çıkacaksınız. Orada atınızdan inebilir ve ıssız denizin solgun dalgalarına bakabilirsiniz.

⁶¹ “As for Galata, it is the fermenting vat of the scum of the earth . It is doubtful whether in any city in the globe such an iniquitous population could be found as that which is huddled together by the water's edge from Kassim Pasha to Tophane. It is indeed an interesting region to the student of criminal physiognomy, for the lowest types of what must necessarily be called the civilized criminal classes fill the filthy streets, the poisonous lanes, and the reeking liquor - shops, the terror of the Europeans above and the object of righteous hatred and loathing to the Turks on the other side . The Greeks and Armenians , who lead a sort of underground existence , here make a good living, and by no means a precarious one, by a great variety of evil practices. Being all Christians, they all claim the protection of one or other of the European Embassies, and the political situation of Turkey renders it practically impossible for the Ottoman authorities to arrest or punish one of these malefactors, the slightest interference with whose liberty might at once be made a casus belli by the foreign government whose protection he would claim. There is hardly a liquor -shop in Galata, and there are few even among the more respectable cafés in Pera in which a gambling hell is not kept in a quiet room at the back of the establishment . If the visitor's good luck survives the ordeal of a roulette – table having two zeros and nine or ten numbers, so that he actually wins something that he might take away with him , the establishment has at its disposal a private police force to rob him and, if necessary, to cut his throat so soon as he makes for the door.” A.g.e., 71-72.

⁶² A.g.e., 72-77.

Dünyanın en büyük çekişme noktası olan *Konstantiniyye* üzerinde mücadele etmiş ve hala mücadele eden ve kıyamete kadar sürecek olan bu savaşta; iyi ve kötü tüm bu milletlerin arasında sizden uzak olmayan bu şehrin hayalini kurabilirsiniz.”⁶³

Sweet Waters of Europe.

Resim 9: Sadabat Deresi ve kayıkçılar*

⁶³ A.g.e., 79.

* A.g.e., 33.

Sonuç

İstanbul bizatihi her türden kendine mahsus özellikleriyle dünya tarihinde müstesna bir mevki ihraz etmiş; Türklerin de adeta göz bebeği mesabesinde olmuştur. Bu kadim şehri tarihin her döneminde muhtelif kavimlerden ve milletlerden seyyahlar ziyaret etmişlerdir. Bu gezginler; seyahatleri esnasında şehrin beşeri, sosyal, kültürel ve iktisadi yönlerini seyahatnamelerine kendi bilgi, görgü ve diğer meziyetleri nispetince aktarmışlardır. Seyahatnameler tarih yazımı için de ihmal edilmemesi gereken eserlerdir. Zira resmi evrakta, arşiv belgelerinde tesadüf olunamayacak ilginç anekdotlar, bilgiler bu eserlerde olabilir. Crawford kısa ömrüne çok eser sığdırmış on beş kadar farklı lisanı akıcı bir seviyede konuşup yazabilen bir edebiyatçı ve tarihçidir. Onun neredeyse tüm dünyayı gezip görmüş olması bu seyahatnamenin değerini artıran bir hususiyettir. 1895 senesinde yayımlanmış *Constantinople* adlı seyahatnamesi İstanbul'un meskûnlarının gündelik yaşamlarından gelenek ve göreneklerine, hayat tarzlarına Osmanlı Devleti'nin temel yönetim modeli olan "millet sistemi" bağlamında yaklaşan değerlendirmelerle doludur. Crawford; bir şehir olarak İstanbul'u pek çok bakımdan eşsiz bulmuştur. İstanbul'da kaldığı müddet zarfında onda oluşan "Türk" imajı Müslüman kimliğiyle özdeştir. Türkleri; tüm canlılara merhametli, tabiata karşı duyarlı, misafirperver, riya ve gösterişten uzak, oldukça dürüst ve inandığı gibi yaşayan, yaşadığı gibi inanan bir millet olarak adlandırır. Crawford İstanbul'un neredeyse tüm semt ve mahallelerinde bulunmuş, gezdiği gördüğü hemen her şeyi kaydetmiştir. Şehrin sosyal dokusu, kültürel ortamı, iktisadî ve gündelik yaşam unsurlarına dair esaslı tespitler yapmıştır. Seyahatnamede dikkat çeken belki en önemli nokta; Amerika'da ve Avrupa'da meşhur, çok okunan "best-seller" bir yazar ve tarihçinin seyahatnamesinde devrin Sultan'ı II. Abdülhamid, Yıldız sarayı ve yönetim mekanizmasıyla ilgili neredeyse hiçbir konuya girmeyişidir. Crawford'un İstanbul'u ve Türkleri eserinde gerçekten sitayişle anması kimin hesabına yazılırsa yazılsın Devlet-i Âliye ve onun asli unsuru olan "Türk"ün bir başka meziyetidir.

Kaynakça

- Aynacı, Fatih. “XIX. Yüzyılın İki Gezgini, Théophile Gautier ve Hayrullah Efendi'nin Seyahatnamelerinde Paris ve İstanbul'a Karşılıklı Bakış.” *SEFAD* 41 (2019): 15–30.
- Crawford, Francis Marion. 1890'larda İstanbul. Çev., Şeniz Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Crawford, Francis Marion. *Constantinople*. Illustrated by Edwin L. Weeks. New York: Charles Scribner's Sons 1895. Erişim 10.04.2022. <https://books.google.com.tr/books/about/Constantinople.html>.
- “Edwin Lord Weeks.” Son güncelleme 29 Temmuz 2022. <https://www.edwinlordweeks.org/>.
- Elliott, Maud Howe. *My Cousin: F. Marion Crawford*. New York: Macmillan, 1934.
- “Francis Marion Crawford.” Son güncelleme 29 Temmuz 2022. <https://luminosityitalia.com/pages/Francis-Marion-Crawford.html>.
- “Francis Marion Crawford.” Son güncelleme 29 Temmuz 2022. https://www.catholicity.com/encyclopedia/c/crawford,francis_marion.html.
- “Howard Marion Crawford.” Son güncelleme 29 Temmuz 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Howard_Marion-Crawford.
- Kitahara, Taeko. “Framing the Supernatural: Henry James and F. Marion Crawford.” *The Japanese Journal of American Studies* 17 (2006): 183–200.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. Ankara: TTK, 2011.
- Nalçacı, Nida N. “İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/16 (2010): 523–562.
- Öcal, Yaşar. “XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Yozgat ve Çevresi.” *Akademik Bakış Dergisi* 51 (2015): 49–61.
- Özuygun, Ali Rıza, Yapıcı, Şefika. “Bosnalı Hacı Yusuf Livnjak'ın Hac Seyahatnamesi.” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* I (2014): 36–74.
- Pilkington, John Jr. “A Crawford Bibliography.” *Studies in English* 4/3, (1963): 1-20.
- The New York Times*. “F. Marion Crawford very ill.” April 1 1909: 1.
- The New York Times*. “F. Marion Crawford better.” April 2 1909: 1.
- The New York Times*. “Marion Crawford, novelist, is died.” April 10 1909: 1–2.
- The New York Times*. “Novelist's Widow Sues.” July 12 1921: 1–2.
- “Titian.” Son güncelleme 05 Temmuz 2022. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-19136/titian/>.
- Turna, Nalan. “Osmanlı İstanbul'unda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi.” *II. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri Kitabı* Edt. F. Emecen, A. Akyıldız, E. S. Gürkan. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kültür Yay. 27–29 Mayıs (2014): 389–403.
- Yılmaz, Özgür. “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII / 2 (2013): 587–614.
- Yüce, H. Karavin. “Henry James'in Beast in the Jungle adlı kısa romanının Türkçeye yapılan çevirilerinin karşılaştırılması.” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 21 (2020): 991–1004.

Ekler

Ek 1. Crawford'un Hastalık İlanı

F. MARION CRAWFORD VERY ILL

Brother-in-Law Says He Has Only a Fighting Chance.

SORRENTO, Italy, March 31.—F. Marion Crawford, the novelist, is seriously ill. A sudden turn for the worse occurred to-day, and Prof. Enrico di Renzi, Director of the Medical Clinic of the University of Naples, was called in consultation. He found the patient suffering from serious bronchial and pleuritic complications, which, it was feared, might develop into pneumonia or other dangerous affection of the lungs.

Owing to the gravity of the novelist's condition, the attending physician has taken up his residence at Villa Crawford. It is believed that the sudden atmospheric change contributed to the aggravation of the patient's malady, his strength recently being at a low ebb.

Winthrop Chanler of Philadelphia, who is Mr. Crawford's brother-in-law, has arrived here from Calabria, in response to a hasty summons. After visiting the novelist Mr. Chanler said:

"He has only a fighting chance."

The New York Times

Published: April 1, 1909 Copyright© The New York Times

Ek 2. Crawford'un Sağlık Durumunun İyiy Gittiğine Dair İlan

F. MARION CRAWFORD BETTER.

Attending Physician Hopes the Crisis Has Passed.

SORRENTO, April 1.—The physician in attendance on F. Marion Crawford, the novelist, said his patient was better this morning, and that he hoped the crisis had passed.

Mr. Crawford slept for five or six hours, after which the fever diminished and his mind was clearer.

BOY OPENS UP A THEATRE.

Gives an Impromptu Show to a Full House, Till the Police Stop It.

A youthful future captain of industry noted yesterday afternoon that there was a dispossess notice on the door of the Windsor Theatre, formerly a moving-picture house, at 1,885 Third Avenue, near 104th Street. The boy tried a side door, and found it unlocked. He gathered in a partner or two, opened all the doors, and lighted up the place.

A barker was stationed at the door to announce that, beginning at 8 o'clock, a gorgeous performance, never before seen, would be given inside, the price of admission to all being 1 cent. By 8 o'clock the theatre was almost filled with little boys and girls. The performance was given on the stage, and was a sort of amateur night; anybody did anything he thought he could do.

At 8:30 o'clock Policeman Donahue, attracted by a fearful din, rushed into the theatre, believing that a riot was going on inside. He saw the stage thick with boys. Some were standing on their heads and hands, others were sparring, and still others were singing snatches of whatever songs they might remember. The audience was screaming in applause or indignation, according to the artistic education of its constituents.

Policeman Donahue cleared the theatre, but reported to the station house that he hadn't been able to capture one of the invaders.

The New York Times

Published: April 2, 1909 Copyright© The New York Times

Ek 3. Crawford'un ölüm ilanı

MARION CRAWFORD, NOVELIST, IS DEAD

**End of American Writer's Active
Career Came in Italy, Where
He Was Born.**

THE ITALIANS MOURN HIM

**Shops In Sorrento Closed—Mayor of
Rome Sends Message — City
Guards Watch by Bier.**

The New York Times

Published: April 10, 1909 Copyright © The New York Times

Ek 4. Crawford'un ölümünden sonra Eşi Mrs. Crawford'un Film Şirketlerinden Hak Talebi

NOVELIST'S WIDOW SUES Mrs. F. Marion Crawford Alleges Breach of Contract to Film Novels.

Mrs. Noreen Marion Crawford, widow of F. Marion Crawford, the novelist, and his children, Mrs. Eleanor Rocca and Bertram and Clara Marion Crawford, brought suit in the Supreme Court yesterday for \$50,000 damages for breach of a contract for the production of the novelist's works in films.

The complaint alleges that the defendants, Eltinge F. Warner, T. B. M. Terhune and Amerigo Serrao agreed through Serrao as their agent to make film plays of thirty of the Crawford novels, and to produce six of them before next May. The defendants were to pay \$5,000 for each novel filmed and 31½ per cent. royalty, but it is alleged that only \$5,000 has been paid and no novel has as yet been filmed.

The New York Times

Published: July 12, 1921 Copyright © The New York Times